EEN GROEIEND EENHEIDSFRONT

RADIO-REDE
DOOR
JO DE HAAS

PRIJS 10 CENT

Uitgegeven door Jo de Haas, Achillesstr. 56[1], A'dam-Z.

Dok. Vrij Soc. nr. 2576

EEN GROEIEND EENHEIDSFRONT

RADIO-REDE

DOOR

JO DE HAAS

Uitgegeven door JO DE HAAS, Achillesstr. 56[1], Amsterdam Z.

GEACHTE TOEHOORDERS!

De mens is een *proces*. Daarmede bedoelen we te zeggen dat de mens niet is een standvastigheid, zoals b.v. een huis, maar een wezen dat aan voortdurende innerlijke en uiterlijke veranderingen onderhevig is. Het betekent dat we in iedere fase van ons leven de mensen en de dingen om ons heen weer anders zien.

Gelukkig de mens die het leven door zich heen laat gaan zonder zich op één der ontelbare verschijningsvormen van dat leven vast-te-leggen. Want dit zich vast leggen — dat we met het vreemde woord fixeren aanduiden — leidt tot verstarring, tot wat men veelal in de politiek dogmatisme noemt. Een tot deze bekrompenheid vervallen mens, heeft zich afgesloten voor nieuwe indrukken en denkbeelden en moet als gevolg daarvan komen tot een steeds groter wordende geestelijke armoede.

Want alles buiten ons is óók proces. Snelvlietende stroom van eeuwig wisselende denkbeelden en gebeurtenissen.

Rijkdom naar den geest is slechts dáár, waar een blijvende wil tot luisteren naar anderen aanwezig is. Dit is het allereerste kenmerk ener waarlijk vrije geest! Het is dus ook het allervoornaamste waardoor zich de vrijdenker onmiddellijk moet typeren. Geen dogma's en geen heilige huisjes! Ons aller heiligst huis zij slechts: *de geest zèlf*, waarin steeds weer opnieuw plaats worde ingeruimd voor nieuwe gasten van-den-anderen-oever.

Niet in dezen zin, dat het huis zó vol van anderen zal geraken dat er voor ons zelf geen plaats meer blijft, maar in deze vruchtbare betekenis dat ieder van de gasten weer zo snel mogelijk vertrekt na, voor den gastheer, een geestelijk geschenk te hebben achtergelaten.

Dit, naar ik meen gezonde, uitgangspunt geef ik

ter rechtvaardiging voor wat ik hedenavond zeggen ga.

Juist wij vrijdenkers willen er steeds aan denken, dat wij niet beneden onzen stand mogen leven. Hetgeen betekent dat wij al direct zelve vrij willen zijn van dat afschuwelijk, geestdodend dogmatisme, dat wij zo terecht in anderen verfoeien!

Zó te leven is ook zo geestelijk heilzaam in dezen donkeren tijd. Alles ligt stukgeslagen, politiek, economisch, zedelijk en geestelijk. En velen schijnt het — door veel te oppervlakkig denken — dat uit al deze scherven nooit iets goeds en groots meer worden zal. Het is een tijd waarin wij als mensen zodanig zijn uiteengeslagen, her en derwaarts geslingerd door haat en vijandschap, dat het somwijlen toeschijnt dat al deze kleine, op zichzelf levende mensjes nooit meer tot elkander zullen komen. Nooit meer zullen saamgroeien tot één grote — in gezonde zin opgevatte — collectiviteit, met een daarin levende, machtige gemeenschapsgedachte, waaruit toch weer het leven bloeien zal.

Dit alles *schijnt*. Maar meer dan schijn is het ook niet. Het is de schijn der kleingelovigen onder ons, die het in dezen tijd wel heel hard hebben. Door gebrek aan groot geloof!

Want wie onder ons zich niet verliest in bijkomstigheden, zich niet laat afleiden door wat met de kern van het geheel niets te maken heeft, wie het vermogen bezit om dieper te schouwen, die is hoopvol gestemd! Die gelooft. Omdat hij de diepe zin heeft verstaan van de simpele woorden van Dr. Nico v. Suchtelen in diens ontroerend schone boek „De stille lach". Zes simpele woorden: *„de Geest zoekt, maar zal vinden"*.

Inderdaad. Onze tijd staat in het teken van het zoeken. Op alle terrein. En wie aan dit speuren deel durft te nemen, die blijft het niet lang verborgen dat er tòch dwars door alle duisternisse heen een lichtende streep loopt — die we slechts hebben te volgen. Aan den zoeker openbaart zich de draad, die uit den doolhof leidt, mits we hem slechts vast houden.

Ja, wie durf en geestelijk vermogen bezit, die ontdekt spoedig genoeg dat er diep onder de hoog

opslaande golven een machtige onderstroom loopt. Welke rustig, machtig, met een feilloze zekerheid het leven stuwt. Dàt is de geest die zoekt en werkt en waaruit in de toekomst het leven eens weer bloeien zal in nooit gekende schoonheid.

Waarom de meeste mensen nuchter zijn van deze onderstroom is eenvoudig genoeg. Wie als maar aan de bovenkant vissen wil die werpt een eenvoudig netje uit en vangt spoedig wat. Baarsjes en stekeltjes, nou ja, zo *katvis* in 't algemeen. Want zeldzame en zelfs nieuwe exemplaren zal hij er niet ontmoeten. Heel zijn hengelarij is in 't wezen van de zaak nooit meer dan een eeuwige herhaling van 't eeuwig zelfde.

Hoe verandert dit alles onmiddellijk voor wie zich aan een diepzee-onderzoek waagt! Zo als onlangs twee geleerden hebben gedaan, die zich lieten zakken in een kogel meer dan 900 M. onder water. Nooit gekende gebieden openen zich dan. Een geheel nieuwe fauna — een nooit geziene dierenwereld — wordt het loon voor de moeitevolle arbeid die is voorafgegaan.

Want in dit laatste ligt het verschil tussen de hengelaar aan den kant en de onderzoeker in de diepte. Het dobbertje is spoedig uitgeworpen, maar hoeveel arbeid, kennis en vernuft zijn er nodig geweest om diep onder de oppervlakte te kunnen verdwijnen?

Maar hoe verschillend was dan ook de conclusie! Terwijl de hengelaar aan den kant een katvis-visie heeft, breidt zich het gezichtsveld van den onderzoeker in de diepte ontzagwekkend uit.

Het is als met onze aarde. Onbekwaamheid met het werkelijk gebeuren, kan de mens er toe brengen om te onderstellen dat zeer grote natuurverschijnselen aan de oppervlakte aan onze aardkorst zijn vorm hebben gegeven. Toch weten wij dat diep innerlijke krachten dit hebben bewerkt. Waaraan wij nu en dan bij een aardbeving nog eens worden herinnerd.

Precies zo is het in de maatschappij.

Wie aan de oppervlakte blijft krijgt de idee dat de hoog opslaande golven — symbool van de ontworstelde mens — eigenlijk *het wezenlijke* zijn. En toch is dat niet waar! Maar bij wie dit niet begrijpt

is de kans héél groot dat hij juist door die golven wordt opgenomen en hier en overal wordt heengeslingerd. Maar omdàt zoveel mensen het uitwendig gedoe juist voor *het wezenlijke* houden, aanvaarden ze het als onvermijdelijk-noodzakelijk. Waaraan ze gewis mee moeten doen! Ook slingeren op de hoge zee, van veelal niets dan loeiende hartstocht, om dan te zien waar men zo ongeveer belanden zal.

Men vergisse zich toch niet! Het leven functioneert van binnen uit. En heel veel uitwendig geraas is maar al te dikwijls het bewijs dat er zich inwendig nog niet genoegzaam heeft geconsolideerd, om het daarna van eigen kracht bewust, rustig naar buiten te verwerkelijken.

Heel dat druk gedoe is uiting ener innerlijke onevenwichtigheid en leidt er slechts toe, dat heel veel mensen die om allerlei redenen eigenlijk bij elkander behoren als woedende benden tegenover elkander staan. Deze, in onzen tijd, zo vreselijke versplintering tussen de mensen manifesteert zich in het uit duizenden monden opklinkende woord: *„wij zijn het niet met hem eens!”* Wat ook niet kan. Omdat daartoe die duizenden het eerst eens zouden moeten worden *met zichzelf!*

Want daar komt het eigenlijk op aan! Pas als er rust is, klaarte en bezonkenheid in eigen geest, zal men in staat zijn het ook met anderen één te worden. Want langs dien weg van innerlijken rust zal men de schijn niet langer voor het wezen houden. En al direct de onderstroom herkennen als grootste revolutionnaire kracht die op dit ogenblik de maatschappij doortrekt. En in die onderstroom, die langzaam maar zeker arbeidt aan de vernieuwing van de maatschappij, zal men dan tot zijn verrassing werkende vinden mensen, mannen en vrouwen, van wie men dikwijls had gedacht dat ze door werelden van ons waren gescheiden.

Dan groeit dus al direct een stuk beschaving.

Omdat het gezamenlijk werken aan die onderstroom — op hoe verschillende wijze soms dan ook — ons toch direct als mensen rustig *naast* elkander plaatst. Waar we „hoog op de golven” meestal als kijvende honden tegenover *elkander* hadden stelling genomen.

En juist door dit nu rustig naast elkander staan

openen zich niet-verwachte perspectieven. Want niet alleen dat wij werkende aan de verlichting en bevrijding van den geest mensen naast ons ontwaren die we door werelden van ons gescheiden hadden gedacht, maar nog veel verrassender ontdekken we soms plotseling dat ze doende zijn aan *precies dezelfde taak* als wij! Ook al verrichten ze deze van geheel andere standpunten uit en al gebruiken ze veelal een gans andere terminologie.

Het behoeft zeker geen betoog dat dit alles op wie een duik neemt in de onderstroom, niet zonder invloed kan blijven. Hij wordt er geestelijk door omgezet. Zijn blik wordt verruimd en zijn hele levensvisie ondergaat als gevolg daarvan een algehele verandering. De mens is..... *proces!*

En blikken we in de wereld rond na deze geestelijke verfrissing dan zien we wel is waar de chaos nog. Zoals we nog ontwaren de uiteengeslagen mensenmenigte. En de haat, de nijd, de vijandschap. Nòg zien we de scherven — alles, wat we zo menigmaal reeds zagen. Maar.... *we zien het niet meer op dezelfde manier!* We zien hetzelfde nu ànders!

Want we zijn gelouterd door de ervaring en den tijd. En we hebben ons „de stille lach" waarover Dr. v. Suchtelen schreef, veroverd. De lach der tevredenheid omdat wij nu weten dat de geest *zoekt* en zekerlijk vinden zal. Want de onderstroom — als manifestatie van dien geest — werkt. En zal alle dingen ten goede keren. Wie daarin niet gelooft kan alle geloof opgeven. Want al het andere is minder dan dat.....

— — — — — — —

Alles *buiten* ons is óók *proces*. Wie ziet niet hoe personen, maatschappelijke stromingen, kerken, partijen en verenigingen zich in den loop van hun bestaan hebben „omgezet". Soms naar links, meestal naar rechts. Terwijl weer anderen verdorden onder een onvruchtbare mentaliteit. Dit vindt zijn oorzaak in het feit dat niets en niemand kan ontkomen aan den geest des tijds. Allen en alles ondergaan hem. En wie niet meegaat, zich niet herziet en niet vernieuwt, gaat onder hem — den tijdgeest — dóór en is verloren.

Men stelle zich nu een moment voor ogen welk

een geweldige verandering ons wereldbeeld sedert het begin der vorige eeuw heeft ondergaan. Het is één ontzaglijke revolutie geweest op velerlei — hoofdzakelijk materieel — gebied. De groei van de techniek en de voortdurende verbeteringen, zijn van niet uit-te-zeggen betekenis geweest. Mensen en verhoudingen werden volkomen ontworteld en in een nieuwe sfeer geplaatst.

En deze reusachtige omzetting van al het bestaande gaat nog dagelijks voort. Want hoe ontzaglijk het gebeuren van de 19e eeuw ook mag zijn geweest, het blijkt, nu wij terugblikken, alles nog maar kinderspel bij wat de 20e eeuw ons te aanschouwen geeft. Deze eeuw is die van de electriciteit, de radio- en vliegtechniek en relativiteit.

Zó duizelingwekkend is het gebeuren van dezen tijd, dat nog maar zeer weinig mensen in staat zijn de ontwikkeling in haar volledige omvang bij te houden. Vandaar een steeds verder doorgevoerde specialisatie. De doorsnee-mens is in ieder geval niet in staat om heel dit gigantisch gebeuren in zich op te nemen. Maar eigenlijk zijn wij allen reeds zodanig op dit alles ingesteld dat — zonder er iets van te begrijpen — zelfs de meest kolossale vindingen als een vanzelfsprekendheid worden aanvaard. Men zou zich geloof ik alleen nog maar over het uitblijven verwonderen!

De eerste locomotief werd in 1814 gebouwd en als ik me niet al te zeer vergis, liep een dergelijk vehikel in 1825 voor de eerste maal. Het was een kolossaal gebeuren!

En als ons straks een perfecte televisie geword, dan zal deze ontzaglijke vinding als iets heel doodgewoons worden aanvaard. De ontvangst zal minder opschudding verwekken dan het ijzeren stoompaard 100 jaar terug! We staan voor niets. In een mij onlangs toegezonden geschrift las ik hoe in New Jersey binnenkort een kunstzijdefabriek zal worden geopend waar niet één man werken zal. De gehele affaire wordt vanuit New Jork bediend door middel van foto-electrische cellen. En onderwijl zitten politiekers en economen te puzzlen hoe het vraagstuk van de werkloosheid moet worden opgelost. Alsof

het niet duidelijk *moest* zijn dat juist *dát* in 't geheel geen vraagstuk meer is!!

Want voor wie maar een heel klein beetje begrip heeft is het klaar in den geest, dat de ontwikkeling van de naaste toekomst met een absolute zekerheid heenwijst naar een afdoen van steeds grotere hoeveelheid arbeid door steeds minder mensen. En zelfs zonder.....

Zodat het grote probleem waarvoor wij staan en dat om oplossing schreeuwt, niet dat van de werkloosheid is. *Hèt* grote vraagstuk is: hoe organiseren wij het leven, hoe verzekeren wij ieders welvaart en geluk. En hoe kunnen wij dit alles bereiken, met zo weinig mogelijk arbeid door zo weinig mogelijk mensen te laten verrichten.

Dit probleem alleen is logisch, omdat de inhouder van parallel loopt met de richting waarin zich onmiskenbaar onze moderne wetenschap, geheel onze techniek — in dienst der economie — beweegt!

Of om het nog eens scherper te omlijnen. De grote vraag van onzen tijd is deze: hoe verwekken wij een nog veel grotere werkloosheid en een zo groot mogelijke welvaart tegelijkertijd. Voorlopig schijnt de menigte, ja eigenlijk nog niemand, toe te zijn aan deze vraag. En daarom ben ik alreeds verheugd dat de technische wetenschap zèlf in die richting drijft.

— — — — — —

Wanneer men poogt zich dit ontzaglijke proces van de 20e eeuw als een film voor ogen te stellen, dan behoeft er niet veel verbeeldingskracht toe om te begrijpen dat de arbeidersbeweging, welke in dezen zelfden tijd in opkomst is, volledig onder den invloed hiervan komt te staan. Wanneer wij vanuit onzen tijd de theoretische grondslagen van de arbeidersbeweging overzien, dan is het ons onmiddellijk duidelijk dat zeer veel daarvan op dit ogenblik hopeloos verouderd is.

Hiervan getuigen o.a. de werken van onze tegenwoordige schrijfsters en schrijvers, waarin wordt gepoogd de oorzaken dier tekorten vanuit het verleden te verklaren en ze te herzien. Wie denkt hier niet direct aan H. de Man met zijn drie lijvige boekwerken. Voor dit land wijs ik U op Mevr. H. Roland-Holst die in een boekje, dat iedere arbeider lezen moest, getiteld:

„De geestelijke ommekeer en de nieuwe taak van het Socialisme" de verhouding schetst waarin het socialisme van dezen tijd behoort te staan ten opzichte van de uitkomsten onzer moderne wetenschap. Terwijl we zelf: van iemand die veel meer rechts staat, Dr. v d. Waerden, een boekje zagen verschijnen in 1927 over „De grenzen van het Historisch-Materialisme".

Wij kunnen zonder overdrijving zeggen dat wie onder de arbeiders thans nog niet doordrongen is van de nieuwe strekkingen van het socialisme, dat zich moet herzien door de uitkomsten van de wetenschappen op elk gebied en op dat van de zielkunde in 't bijzonder, als theoretisch verouderd moet worden beschouwd.

Wanneer wij echter de wording van dat socialisme historisch bezien, valt alles heel gemakkelijk te verklaren. Ook dat 19e eewse socialisme is tenslotte een kind van zijn tijd. Draagt als zodanig alle sporen en kenmerken van het grote gebeuren te midden waarvan het groeit en dat — zoals ik schetste — van overwegend stoffelijken aard was.

En waar zovele eeuwen lang de mensheid onder een ontzaglijke druk van de theologie had gelegen, was deze totaal-beweging van de 19e eeuw een bevrijding van een loden last.

Die arbeidersbeweging gooit echter het kind met het badwater weg, wanneer zij de ziel en de zielsprocessen tracht te verklaren vanuit stoffelijke processen.

En omdat nu eenmaal alles wisselwerking is, bleven de gevolgen niet uit! Naarmate er links met het geestelijke als iets zelfstandigs — dat het toch werkelijk is — werd afgerekend, voelde rechts zich gedrongen het te verdedigen. Een zielkundig begrijpelijk verschijnsel.

Het gevolg is geweest een verbitterde strijd tussen de kerk en wat men gewoonlijk pleegt te noemen het „materialisme". Maar de felheid, waarmede door beide partijen is gestreden, kan hoogstens gelden als bewijs hoe beide partijen oprecht waren doordrongen van de noodzaak van dien strijd. Maar voor de juistheid van één van beider inzichten zegt heel deze felheid *niets!* Wij weten in onze dagen

maar al te goed dat ze beiden.... ongelijk hadden! *Beide* partijen waren éénzijdig ingesteld en daardoor foutief. En hun beider instelling naar het precies uiterste, zo lijnrecht tegenover elkander als Noord staat tegenover Zuid, verklaart de heftigheid van den strijd.

Hoe rustig kunnen *wij* dit alles overzien. Nu dit hele proces voor ons *historie* is geworden zodat we los van persoonlijke bijsmaken, objectief de feiten zonder meer kunnen overzien.

— — — — — —

Maar dan daagt de 20e eeuw. Met haar weer nieuwe problemen en inzichten. Waarvan wij wederom den invloed ondergaan.

In technischen zin is het gebeuren van de 20e eeuw zonder meer een voortzetting van de vorige. De overwinningen op de natuur zetten zich door. Steeds gecompliceerder, steeds vernuftiger worden onze werktuigen en machines en steeds meer worden de overwinningen van de wetenschap toegepast in de economie. En we zijn — zoals ik heb gezegd — reeds aan de foto-electrische cel die voor ons werkt. Ongekende perspectieven liggen dientengevolge nog voor de mensheid open!

Maar in weer ander opzicht is deze eeuw toch meer dan „voortzetting". Er is veel nieuws, wat deze eeuw niet alleen méér maar ook *anders* doet zijn.

In dat heerlijk schone boek dat ik U reeds eenmaal noemde „De stille lach" zegt Nico v. Suchtelen: „Ja — in de twintigste eeuw werd de Mensch geboren — zal men eens zeggen". Hieraan denk ik bij het aanschouwen van de grote figuur waarmede deze eeuw haar intrede doet: Sigmund Freud. Immers de mens wordt ontdekt, waar de ziel wordt ontdekt. En het in deze eeuw ongetwijfeld belangrijkste feit, is de ontdekking van de ziel — weer opnieuw. Hoe juist blijkt dat woord van v. Suchtelen te zijn geweest: „Geduld maar! De Geest zal zich openbaren. Hij is aan 't werk, machtiger dan ooit".

Want de ziel en zijn rechten welke zijn miskend in de 19e eeuw, de ziel van den mens welke bijna weggedrukt was en vermalen tussen àl maar stof-

felijke feiten en processen, de ziel die plaats had moeten maken voor moleculen en atomen, voor mechanica en causaliteit, die ziel *herrijst!*

En één van de figuren die hiertoe de krachtigste stoot heeft gegeven is ongetwijfeld S. Freud. En geen critiek vermag hieraan ook maar iets te veranderen. Een schrijver heeft van hem gezegd: „Geen enkele gedachte van Freud is zuiver goud, de waarheid is nog door slakken verontreinigd. Wanneer eens alles omgesmolten wordt, waaraan Freud zelf zo dogmatisch gelooft, dan blijft niet één gedachte van thans bestaan en toch heeft juist Freud het geheel in 't leven geroepen. Zijn naam blijft."

Groots is in dit opzicht de tijd waarin wij leven. Want hoe ontzaglijk ook de 19e en de 20e eeuw te samen zijn geweest op technisch-materieel gebied, grootser nog is de kennis die we nu verkrijgen van het wezen zèlf, de mens, die al dat andere in 't aanzijn riep!

Dank zij het reeds vergevorderd resultaat waartoe de zielkunde is gekomen, ontdekken wij den mens. Zijn innerlijk. Zijn eigenlijke wezen. Meer en meer dringen wij door tot wat den mens beweegt, duidelijker gaan wij begrijpen wat zijn diepere gedachten en gevoelens zijn, hoe deze ontstaan, en op welke wijze en in welke vormen deze naar buiten worden geprojecteerd. Veel beter dan voorheen gaan wij begrijpen in welke verhouding de mensen tot elkander staan. En talloos andere feiten en verschijnselen van uit de diepte worden ons bewust. Een hele nieuwe wereld legt zich voor ons open......

En nu reeds dringen de resultaten van dit alles andere gebieden van het leven binnen. Ik denk, om maar één terrein te noemen, aan opvoedkunde welke zonder zielkunde niet meer denkbaar is.

Van dat alles ondergaan wij in onze dagen den zeer sterken invloed. Niets en niemand kan zich meer onttrekken. En dientengevolge is er her-oriëntatie, in al die bewegingen welke, hoe dan ook, zich een sociaal-culturele taak hebben gesteld. Dat hierbij veel het onderstboven gaat laat zich denken. En voor wie last hebben van dogma's en heilige huisjes is het een uiterst onplezierige tijd. Maar wie zich *werkelijk* een cultuur-taak hebben gesteld, verheugen

zich, zetten zich wijd open en aanvaarden dankbaar het nieuwe om het dienstbaar te maken aan het gestelde ideaal.

Ook wij vrijdenkers hebben heel wat veren moeten laten. Het materialisme heeft afgedaan. Het keurig opgebouwde moleculenspel is uit. En het socialisme, dat daarin was verworteld, is doende zich te herzien.

Maar niet wij alléén worden genoodzaakt tot herstel. Ook de kerk, met haar eeuwenlang vastgehouden waarheden, ondergaat de kentering van den tijd. Onder het zeer vele dat daarop wijst, vestig ik Uw aandacht op een lezenswaardig boek dat in het voorjaar is verschenen. Van de hand van Dr. Fetter — predikant — getiteld: *„Mensbeschouwing en Zielszorg"*.

De schrijver is een eerlijk en een moedig mens. Want al direct laat hij recht wedervaren aan veel en velerlei, dat niet tot eigen sfeer behoort.

Terwijl hij waar het *eigen* zaak betreft de dingen durft te zeggen zo ze zijn. Wanneer Dr. Fetter spreekt over de deining van onzen tijd, zegt hij dat door de kerk eros en de wetenschap zijn verdrongen. En dat wij daarom thans moeten lijden. En op de vraag waar ligt de redding? is het antwoord kort en goed: „Zij kan niet liggen bij het kerkelijke Christendom, omdat de reddende impuls ook moet aansluiten bij de energieën, die *dit* Christendom verdrongen heeft". Waardoor hij er toe komt te zeggen dat hij „weet, twijfelloos zeker, dat de tijden van het kinderlijke Christendom voorbij zijn".

Maar *niet* voorbij zijn de tijden van de ziel!

Integendeel! Die moeten nog pas komen. Maar daartoe is nodig *kennis* van de ziel. Om er dàn voor te zorgen. En dientengevolge, zegt Dr. Fetter, moeten moderne zielszorg — toch de roeping van den predikant — en moderne psychologie en psycho-analyse samengaan. En psychologie, heet het in dit boek, kan de predikant dan ook niet ontberen.

Nu ik eenmaal zover ben, breng ik mijzelf in de verleiding, om uit dit boek vol schone gedachten, nog tal van kernachtige zaken voor U op te diepen.

Maar ik doe het niet. Ik heb — we waren toch eigenlijk nog altijd aan diepzee-onderzoek — nu weer een prachtige vis voor U gevangen. Maar deze

nu nog voor U te bakken ook, pas ik toch voor. Gij moogt ter Uwer geestelijke verrijking toch ook wel zèlf iets doen.

Wel moet ik U nu wijzen op wat dit alles tot gevolgen heeft. Heel verrassende, zo ge zult zien.

De theologen en de materialisten hebben in de 19e eeuw — om het zo eens prozaïsch uit te drukken — gevochten als kat en hond. En zie hoe wonderlijk nu alles loopt. Hun beider nazaten — *voor zover* ze zich hebben herzien, *voor zover* ze deel hebben aan de vernieuwing van onzen tijd en *voor zover* ze dus bereid zijn zich te laten reinigen óók en vooral door psychologie en psycho-analyse — *naderen elkaar àl meer!* Zij het, heel merkwaardig, vanuit geheel verschillende richtingen.

Maar geenszins hoop ik dat gij nu tot de idee zult komen alsof de beste onder de theologen nu straks aan atheïstische acrobatiek zullen gaan doen, en de beste onder de atheïsten gaan theologiseren!

Maar wel zoudt gij door dogmatisme moeten zijn aangetast als gij *ontkende* dat twee groepen van mensen van heel verschillende standpunten uit, tòch ten slotte elkaar ontmoeten op één en hetzelfde terrein van wetenschap — de psycho-analyse — om één en dezelfde ziel te naderen en te leren kennen.

Want dat *is* toch in ieder geval waar!

Zoals het woord van Dr. Fetter dit ook zegt en dat ik U citeer: „Wij moeten ons een mensbeschouwing verwerven, dwars door de dogma's en stellingen der tegenwoordige wereldbeschouwingen heen, en dan zal vaak blijken, dat aanhangers van ongeveer gelijke mensbeschouwing practisch bijeen horen, ook zij, die officieel of niet officieel door wereldbeschouwingen worden gescheiden".

Het kon ook niet anders dan zó!

In de 19e eeuw zat de kerk te „hoog". En de materialisten zaten te „laag". Thans bewegen ze zich van één en dezelfde reinigende zielkunde uit, naar nieuwe standpunten. En aangezien ze ten opzichte van elkander juist een „uiterste" plaats hadden ingenomen, kan elke verwijdering vandaar geen andere richting nemen dan .... naar elkander toe!

De kerk beweegt zich in 't heden vanuit de hoogte naar de menselijke ziel. En de vrijdenkers volbrengen ditzelfde proces vanuit de laagte.

En hier hebt U dan het groeiend Eénheidsfront!

Hier vindt U dan de werkers in de onderstroom waarvan ik sprak in den aanvang van dit betoog. Dragers en stuwers van de cultuur, ieder op zijn eigen manier, diep onder de hoogopslaande golven waarin de hartstocht loeit.

Werd alle wijsheid niet steeds in de stilte en vanuit de diepte geboren? Om dwars door alle herrie heen toch de wereld te stuwen!

Dit éénheidsfront is niet „gelegd". Er is niet toe opgeroepen. Het is „geworden", zuiver, natuurlijk, zonder dat iemand er over sprak. Het is gekomen, eenvoudig omdat het niet weg kòn blijven. Het kwam vanuit de geestelijke rijkdom die mensen *altijd* tot elkander brengt. Zo zeker als geestelijke armoede tot dogmatisme en dus tot verscheuring leidt.

En als zodanig is dat éénheidsfront mij een vreugd! Heb ik U niet gezegd hoe alles aan scherven ligt? Hoe heel de mensenmenigte zodanig is versplinterd, dat saamgroeiing uitgesloten schijnt?

Als U zich dat nog even herinnert, moet het U duidelijk zijn dat wij ook als vrijdenkers aan niets méér behoefte hebben dan aan vereniging van hen die door hun aller geestelijke instelling toch werkzaam zijn aan één Cultuur. En die als zodanig vormen één machtig grote onderstroom die zoekt en werkt.

Ja, die machtige stroom is de geest die eenmaal zekerlijk vinden zal.

En voorzover gij die luistert genoegzaam rijk zijt naar den geest, roep ik U toe: waagt U in de diepte, duikt in de onderstroom waar gij tot Uwe verrassing vinden zult velen, die gij er niet had verwacht. En vormt met al dezen te samen het *Geestelijk éénheidsfront!*

Gedachtig aan de schone woorden uit „De stille Lach" waarmee ik eindigen wil:

De wereld wacht, verneêrd, onteerd,
Op wie haar leert,
Nijd, strijd ten spijt,
Eendrachtigheid.
Hij is de held
Die 't al herstelt,
Die diepsten doem
Tot vreugd en roem
En vloek ten zegen keert.

5E29
331.881